

Suomalaisen mediatutkimuksen historiaa 9

Tarmo Malmberg

Suomalaisen mediatutkimuksen historiaa -sarjassa esitellään tekijänsä uran tai alan kehityksen kannalta merkille pantavia töitä. Tarkoitus on samalla herättää kiinnostusta kotimaisen tutkimuksen historiaan, jonka kokonaisuus on edelleen laatimatta.

Mediavalistuksen esteet 2: indoktrinaatio

Pertti Hemánus. *Joukkotiedotus piilovaikuttajana*. Helsinki: Otava, 1973.

Uuden ajan valistuksen alusta alkaen oli valistajille selvää, että ihmisten virheellisten käsitysten oikaiseminen ei ole helppo tehtävä. Jo Francis Bacon käsittelee *Novum Organumissaan* erilaisia ennako-oletuksia, ”idoleja”, jotka estävät tieteentekijöitä, ja kaiketi vielä enemmän muita ihmisiä, näkemästä asioita sellaisina kuin ne ovat. Yhtä rajoitusta Bacon (2012 [1620], 16) luonnehtii näin: ”[I]hmisymmärrys on kuin virheellinen peili, joka vastaanottamalla säteitä epäsäännöllisesti vääristää asioiden luonteen sekoittamalla niihin omaa luonnettaan.” Kolme vuosisataa myöhemmin liitti Walter Lippmann (1922) saman ajatuksen sanomalehden ja lukijan suhteeseen. Sanomalehti kykenee esittämään maailman tapahtumista ainoastaan valikoidun, uutistoimittamisen rutiinin määräämän kuvan, ei väärentämätöntä kuvaa. Sanomalehden lukijalla taas, ollessaan lehden välityksellä epäsuorassa kosketuksessa kuvattuihin asioihin, ei ole muuta mahdollisuutta kuin omaksua jo valmiiksi yksipuolista tietoa. Siksi lehdistö ei voi olla synnyttämättä ja vahvistamatta stereotypioita. Siinä missä Bacon 1600-luvun alkupuolella uskoi tieteen kykyyn murtaa ennakkoluulojen muuri, katsoi Lippmann 1900-luvun alkupuolella, ettei ainakaan sanomalehdistön kaltainen joukkotiedotus tähän pysty. Mediavalistuksen 1970-lukulainen koulukunta Suomessa jatkoi Baconin ohjelmaa, mutta se joutui olosuhteiden pakosta ottamaan Lippmannin teesin haudanvakavasti. Pertti Hemánus käy malliesimerkistä. Hän on ”lippmannilainen” työssään *Joukkotiedotus piilovaikuttajana* vuodelta 1973, kun taas ”baconilainen” yhdessä Ilkka Tervosen kanssa laatimassaan tutkielmassa *Objektiviinen joukkotiedotus* (1980).¹ Käsittelem seuraavassa edellistä työtä; jälkimmäiseen palaan yksityiskohtaisesti kirjoitussarjan osassa 11.

Tieteellisiä tutkimuksia voidaan tarkastella kahdella tapaa, yhtäältä kuvaamalla niiden tutkimustuloksia, toisaalta kuvaamalla sitä menettelyä, jolla tuloksiin on päästy.

Edellinen on teoreettinen, jälkimmäinen metodologinen menettelytapa. Noudatan seuraavassa kumpaakin. Kuvaan ensin Hemánuksen työn ideaa ja sitten keinoja, joilla ideaan on päädytty. Sen jälkeen sanon pari sanaa sekä Hemánuksen analyysin ja ei-akateemisen mediatutkimuksen että Hemánuksen käyttämän kielen ja akateemisen mediatutkimuksen suhteesta. Lopuksi mainitsen kaksi tutkimussuuntaa, joiden voi katsoa empiirisesti täydentävän Hemánuksen teoreettisen työn tuloksia.

Hemánuksen tutkimuksen keskeinen käsite on indoktrinaatio. Epäilemättä markkinoitaisyistä sana ei esiinny kirjan otsikossa, sillä työn aiempi, pelkästään akateemiselle yleisölle suunnattu versio oli ilmestynyt *Indoktrinaatio joukkotiedotuksessa* -nimisenä (Hemánu 1972). Indoktrinaatio oli vakiintumaton ilmaus 70-luvun taitteessa, eikä se ole myöskään jäänyt pysyvään käyttöön sen jälkeen – ei ainakaan siinä systemaattisessa mielessä, joka sillä Hemánukselle on. Hemánuksen työn peruskäsitepari on propaganda ja indoktrinaatio. Molemmat ovat manipulaation, joukkoviestinnällä vaikuttamisen tyyppejä. Käsitteiden ero piilee Hemánuksen mukaan siinä, ovatko lähettäjä ja vastaanottaja selvillä vaikuttamispyrkimyksestä. Propagandan päinvastoin kuin indoktrinaation kohdalla näin on. Siksi edellistä voi kutsua ilmi- ja jälkimmäistä piilovaikuttamiseksi. Käsiteltyään *Joukkotiedotus piilovaikuttajana* -teoksessa jälkimmäistä kysymystä hän omisti edelliselle kirjansa *Propaganda sanomalehdissä* (1975). Koska käsitteiden välisen rajan täsmällinen määrittäminen on hankalaa, tähän on ”pehmeiden” tieteiden käsitteenmuodostukselle ominaista, propagandan ja indoktrinaation suhde on esillä Hemánuksen esityksessä tuon tuosta.

Indoktrinaatio on mediavalistuksen kannalta ongelma, koska se on piilovaikuttamista, siis vaikuttamista ihmisiin muuta tietä kuin vetoamalla heidän aktiiviseen ja tietoiseen järjenkäyttöön. Näin se sotii valistuksen peruseriaatteita vastaan (vrt. Malmberg 2020b, 403–407). Indoktrinaatio on Hemánukselle ongelma myös siksi, että se läpäisee kaikki joukkoviestinnän sanomatyytit uutisista ja muista dokumenttisanomista fiktiivisiin sisältöihin, mainoksiakaan unohtamatta. Näin indoktrinaation ymmärtämiseksi tarvitaan kokonaisvaltainen joukkotiedotus- ja mediateoria. Edelliset ongelmat yhdessä ovat samalla yhteiskunnallinen ongelma, koska joukkotiedotuksessa on kyse yhteiskunnallisen eliitin muihin väestöryhmiin kohdistaman vallan käytöstä. Indoktrinaatio on tämän vallan harjoittamisen erityinen muoto, jolla tuotetaan henkistä ylivaltaa eli hegemoniaa. Hegemonia ilmenee siinä, että ihmiset pitävät luonnollisina sellaisia tietoja, mielipiteitä ja asenteita, jotka ovat vallitsevan yhteiskuntajärjestelmän pystyessä pysymisen kannalta funktionaalisia:

Hegemonialla tarkoitetaan lainsäädäntöön ja muihin eksplisiitteihin kirjoitettuihin sopimuksiin perustumatonta valtaa vaikuttaa yhteiskunnan jäseniin ennen muuta kulttuuri-instituutioiden avulla tavalla joka on omiaan edistämään vallitsevan talous- ja yhteiskuntajärjestelmän säilymistä. (s. 21; kurs. poist. TM.)

Tässä täsmällisessä mielessä Hemánuksen marxilaisväriltäinen näkemys on järjestelmäfunktionalistinen. Näkemyksen mukaan kussakin talous- ja yhteiskuntajärjestelmässä yhteiskunnan taloudellinen perusta ja henkinen ylärakenteen vastaavat toisiaan, niin että jälkimmäisen tehtävä on edesauttaa edellisen toimintaa.² Joukkoviestinnän lisäksi kuuluu henkiseen ylärakenteeseen sellaisia kulttuuri-instituutioita kuin kirkko, opetuslaitos ja kansalaisjärjestöt. Talous- ja yhteiskuntajärjestelmiä on, ainakin

Hemánuksen tarkastelun kannalta, varsinaisesti vain kaksi, porvarillinen tai ”myöhäiskapitalistinen” (s. 142) ja sosialistinen. Hemánuksen tutkimus kohdistuu porvarilliseen yhteiskuntajärjestelmään ja sen joukkotiedotukseen (sosialistisen yhteiskuntajärjestelmän, Neuvostoliiton, joukkoviestintään paneutui 70-luvulla Märkälä 1977).

Veikko Pietilä (1972; myös 1977) päätyi Reporadiosta käytyä julkista keskustelua käsitelleen työnsä lopputuloksena siihen, että mediavaikutusten tutkimuksella on kaksi ensisijaista ongelmaa (ks. myös Malmberg 2021, 200). Niistä toinen koskee yksittäisten sanomien sijaan sanomavirtoja, toinen sitä, mihin asioihin sanomavirroissa kiinnitetään julkista huomiota. Molemmat painotukset ovat myös keinoja, joilla henkistä ylivaltaa eli hegemoniaa tuotetaan ja pidetään yllä. Samojen asioiden toistaminen laajalla mediaringittämällä ja vaikeneminen niiden mahdollisista vaihtoehdoista ovat indoktrinaatiolle ominaisia toimintatapoja. Koska indoktrinaatio on piiloista vaikuttamista eikä toimintaa avoimin kortein, on se sitäkin salakavalampaa. Kuvatun logiikan mukaisesti Hemánuksen tehtävänä on osoittaa porvarillisen yhteiskunnan indoktrinaation toimintatapa. Tämä tapahtuu hahmottelemalla indoktrinaation järjestelmäfunktionalistinen teoria. Siinä on makro-, meso- ja mikrotaso. Näistä makrotaso saa vähiten, mikrotaso eniten huomiota.

Funktionalismin premissinä on oletus järjestelmien pyrkimyksestä tasapainotilaan. Sosiaalisten järjestelmien kohdalla, kuten Talcott Parsons (1951, 41–42) sosiologian klassikossaan *The Social System* esittää, vakaus nojaa siihen, että yksilöt toiminnassaan suuntautuvat yhteisten rooliodotusten mukaisesti. Tämän tekee mahdolliseksi se, että sosiaaliseen järjestelmään kuuluu kulttuurisia arvomalleja (*value patterns*) tai ”arvoasenteita” (*value-attitudes*), joista sisäistämisen kautta on tullut osa yksilöiden tarverakennetta (*need-disposition structure*). Hemánuksen kielelle käännettynä indoktrinaation makrotason muodostaa porvarillinen yhteiskunta sosiaalisena järjestelmänä, jolle ovat ominaisia keskiluokkaiset arvoasenteet, ja mikrotason tässä yhteiskunnassa elävät yksilöt, jotka ovat ne sisäistäneet ja jotka siksi pitävät niitä itsestään selvinä. Funktionalistisen kuvion marxilainen elementti piilee Hemánus oletuksessa porvarillisen yhteiskunnan taloudellisen perustan ja ideologis-kulttuurisen ylärakenteen välillä vallitsevasta kausaalisuhteesta (vrt. Marx 1970 [1859], 17–18). Näin edellinen on jälkimmäisen aiheuttaja ja syy eli porvarillisen yhteiskunnan kapitalistinen toimintalogiikka, so. tavaran tuottajien keskinäinen kilpailu, jolle yksilöt hengissä pysyäkseen ovat alistettuja, synnyttää porvarillisen hegemonian toteuttavat arvoasenteet ja kulttuuriset käsitykset. Koska joukkoviestintä on osa yhteiskunnan ylärakennetta, se on mukana hegemonian tuottamisessa.

Makro- ja mikrojärjestelmän välissä olevaa, medioiden muodostamaa mesojärjestelmän tasoa edustaa Hemánuksella journalistinen kulttuuri, jonka normit ohjaavat yksittäisten medioiden toimintaa ja sitä kautta toimittajien ammattikäyttäytymistä. Funktionalistista kuvausta jatkaen on siis joukkotiedotus ja sille ominainen journalistinen kulttuuri yksi kulttuuri-instituutio, jonka avulla porvarillisen yhteiskunnan arvot ja asenteet iskostetaan yksilöihin. Jotta teoria on johdonmukainen, sen on oletettava journalistisen kulttuurin yhdenmukaisuus. Sen Hemánus perustelee keskittymällä Suomen lisäksi Ruotsin, Tanskan ja Norjan mediaoloihin. Pohjoismaita voidaan Hemánuksen mukaan pitää talous- ja yhteiskuntajärjestelmiltään homogeenisina. Maiden porvarillisesta luonteesta johtuu, että niiden mediajärjestelmä on hallitsevasti kapitalistista eli kaupallista (poikkeuksena on erityisesti yleisradiojärjestelmä). Medioiden välinen taloudellinen kilpailu taas on johtanut niiden tarjonnan samanlaistumiseen ja standardisoitumiseen.

Siksi pohjoismaista journalistista kulttuuria voidaan perustellusti käsitellä yhtenäisenä ilmiönä.

Hemánuksen teorian mikrotasona toimii joukko perusteluja yksilön mediakäyttämismiselle ja siihen vaikuttamiselle. Tältä osin tekijä liittyy työnsä käyttäytymistieteelliseen perinteeseen. Se näkyy Hemánuksen omaksumassa psykologisessa käsitteistössä, jossa tarpeet, ärsykkeisiin reagoiminen, oppimisen tarkastelu eritoten mallioppimisen kannalta ja adaptaatio näyttelevät keskeistä sijaa. Näistä adaptaation idea tavoittaa parhaiten Hemánuksen selityslogiikan. Adaptaatiolla tarkoitetaan organismin mukautumista ulkoihin ärsykeolosuhteisiin (s. 76). Mukautuminen voi olla sensorista ja psykofyy-sistä, mutta se voi olla myös kognitiivista, siis koskea joukkoviestinnän vaikutusta vastaanottajan tietoihin, asenteisiin ja mielipiteisiin. Tässä on sen merkitys indoktrinaation kannalta:

Adaptoituminen saa joukkotiedotuksen vastaanottajan suhtautumaan verraten passiivisesti ja kritiikittömästi sellaiseen joukkotiedotukseen, joka vastaa vakiintunutta adaptaatiotasoa, ja olemaan havaitsematta siihen sisältyvää indoktrinaatiota. (s. 77; kurs. poist. TM.)

Näin voidaan ymmärtää indoktrinaation keskeisyys mediavaikutusten kannalta. Adaptoituminen ei toteudu yhden tai kahden vastaanottotapahtuman tuloksena vaan edellyttää samanlaisina toistuvia sanomavirtoja (vaikutustutkimuksen ensimmäinen pääkysymys). Tilanne on otollinen, jos henkilö vuodesta toiseen saa katsottavakseen samanlaista mediatarjontaa. Huomattavan osan Hemánuksen analyysistä viekin se, että hän käy läpi pohjoismaisten medioiden uutis-, viihde- ja mainostarjontaa käsittelevää tutkimusta. Meta-analyysi osoittaa, että pohjoismaiset mediat valikoivat ja painottavat asioita tavalla, joka vastaa porvarillisia käsityksiä ja joka sulkee pois niiden kanssa ristiriidassa olevia näkemyksiä (vaikutustutkimuksen toinen pääkysymys).

On mahdollista pitää Hemánuksen indoktrinaatioteoriaa puutteellisenä, jopa virheellisenä, ja silti katsoa, että hän on muodostanut sen johdonmukaisella, osin jopa esimerkillisellä tavalla – ainakin jos ottaa huomioon alalla yleisesti vallitsevat tutkimuskäytännöt. Yritän siksi seuraavassa perustella, miksi Hemánuksen metodologinen ratkaisu ansaitsee edelleen huomiota. Epätavallisuutensa vuoksi se käy jopa teoreettisen mediatutkimuksen havaintoesityksestä (teoreettisesta mediatutkimuksesta ks. Malmberg 2014).

Hemánus suoritti tutkimuksensa tilanteessa, jossa kysymys medioiden vaikutuksesta oli joutunut uuteen valoon. Yhdysvaltalaisen *mass communication research* -suuntauksen piirissä oli 1940- ja 1950-luvun intensiivisen tutkimustyön tuloksena päädytty näkemykseen medioiden suhteellisen vähäisestä vaikutuksesta (tutkimustulosten tunnettuna sekundaarianalyysinä ks. Klapper 1960). Suuntaukseen oli tuoreeltaan kohdistettu arvostelua (esim. Morin 1953), mutta arvostelu voimistui kuitenkin vasta 1960-luvulla. Tällöin *mass communication researchin* perustalla ollut, lähinnä loogisen empirismin tapaisesta 1900-luvun uuspositivismista ideoita saanut sosiaalitutkimus joutui yhä enemmän epäsuosioon (loogisen empirismin myöhemmistä myönteisistä arvioista ks. Hintikka 2001; Richardson ja Uebel 2007). Suomalaisen mediatutkimuksen metodologinen positivismikritiikki saavutti 1960-lopulla, erityisesti Yrjö Ahmavaaran (1969) myötävaikutuksella – Ahmavaaran työskenteli samaan aikaan Yleisradiossa alan tut-

kijoiden kanssa (Malmberg 2020b). Tämä tausta selittää Hemánuksen ongelmatilannetta. Ongelmatilanteella tarkoitetaan tieteessä niitä ehtoja, jotka tutkijan työhönsä ryhtyessään on otettava huomioon. Näitä ehtoja on erityisesti tutkittavasta aiheesta siihen mennessä koottu tieto. Ehtoihin kuuluvat myös ne eri tulkintaparadigmat, joilla saatuja tutkimustuloksia sekä niiden pohjalla olevia käsitteellisiä ja teoreettisia sitoumuksia voidaan arvioida. 1970-luvun taitteessa tapahtunut ongelmatilanteen muutos merkitsi mediavaikutustutkimuksen perinteen tulkintaa kriittisen, ei enää hallinnollisen tutkimuksen näkökulmasta käsin, jos asia ilmaistaan Paul F. Lazarsfeldin (1941) tutuksi tekemän erottelun käsittein. Hemánuksen työ on yksi esimerkki siitä, miten kriittiset tutkijat muutokseen reagoivat.

Mass communication researchin piirissä tehty vaikutustutkimus oli ollut luonteeltaan empiiristä ja se oli noudattanut kokeellisen tutkimuksen logiikkaa. Kokeellinen mediatutkimus, oli kyse kontrolloidusta kokeesta (esim. Hovland, Lumsdaine ja Sheffield 1949) tai tilastollisesta havainnoinnista vain suhteellisesti kontrolloiduissa olosuhteissa (esim. Lazarsfeld, Berelson ja Gaudet 1944), nojaa empiiristen tietojen keräämiseen niistä tehtäviä yleistyksiä varten (kokeellisen tutkimuksen kahdesta tyypistä ks. Ahmavaara 1969, 281). Hemánuksesta tällaisen tutkimustavan keskeinen puute on sen ”atomistinen näkemys joukkotiedotuksesta” (s. 10). Tämä tarkoittaa sitä, että joukkoviestintää ja medioita ei nähdä osana yhteiskuntakokonaisuutta, vaan keskitytään pelkästään niiden joihinkin yksittäisiin osiin. Asia voidaan ilmaista myös niin, että uudessa ongelmatilanteessa tarvittiin synteettistä eikä enää pelkästään analyttistä tietoa. Tehtävänä oli toisin sanoen joukkoviestinnän teorian muodostaminen osana yhteiskuntateoriaa. Ongelman Hemánus on ratkaissut kolmivaiheisesti, kokoamalla yhteen kolmenlaista tietoa. Koska työ on teoreettinen, Hemánus on saanut tietonsa jo olemassa olevista lähteistä. Tutkijan tehtäväksi on jäänyt tutustua niihin ja vetää niiden pohjalta uusia johtopäätöksiä, joiden lopputuloksena on edellä kuvattu indoktrinaatioteoria. Tuloksiinsa pääsemiseksi Hemánuksen on tarvinnut ottaa kolme metodiaskelta.

Hemánuksen työn yleisen premissin muodostaa yhteiskuntakäsitys, joka vastaa marxilaista näkemystä taloudellisen perustan ja ideologisen ylärakenteen suhteesta. Voidaan sanoa, että premississä on kyse tutkimuksen yleisen viitekehyksen tai projektion valinnasta. Projektio, kuten Lauri Olavi Routila (1986, 42) asian määrittelee, ”on [--] tieteen peruskäsitteistön [---] heijastuma todellisuuteen.” Hemánuksen peruskäsite on indoktrinaatio. Juuri siitä käsin avautuu tai tematisoituu (emt., 38) se näkökulma todellisuuteen, josta Hemánus on kiinnostunut. Siinä on kyse joukkoviestinnän avulla harjoitetusta yhteiskunnallisesta hegemoniasta, henkisestä ylivallassa. Näkökulman, viitekehyksen tai projektion valinnan perustelee viime kädessä Hemánuksen ongelmatilanne, tarkemmin sanottuna Hemánuksen tulkinta siitä, minkälaiset asiat 1970-luvun taitteessa olivat uskottavia, kun tehtävänä oli selittää joukkoviestinnän tosiasiallista vaikutusta. Toisin sanoen ei riittänyt, että Hemánus tunsi aiheesta suoritettua aiempaa tutkimusta. Hänen piti myös tehdä päätös siitä, oliko se indoktrinaation ymmärtämiseksi riittävää. Näin ei ollut. Siksi Hemánus valitsi marxilaisen kokonaisyhteiskunnallisen viitekehyksen, joka auttoi tulkitsemaan aiempaa tutkimusta uudella tavalla. Kyse on kahdenlaisen kirjallisuuden, psykologisen ja mediatutkimuksellisen, hyödyntämisestä.

Hemánus tarkastelee joukkoviestinnän vaikutusta yksilön kannalta. Siksi hän tarvitsee aputieteen psykologiaa, erityisesti psykologista tietoa tarpeista, oppimisesta ja adaptaatiosta. Yksilöillä on vaihtelevat syynsä seurata medioita, jotka tietoja, mielipiteitä ja asenteita välittäessään opettavat heille erilaisia asioita. Tämä on indoktrinaation

kannalta tärkeitä, koska opettaminen tapahtuu ujuttamalla, ei päähän pönttämällä. Siksi yhteiskuntateoreettista viitekehystä on täydennettävä yksilöiden käyttäytymistä koskevalla tiedolla, jotta voidaan osoittaa makrotason säännön- ja lainmukaisuuksien välittyminen mikrotasolle. Makroteorian on toisin sanoen saatava teoreettista tukea siitä tiedosta, jota mikroprosesseista on olemassa. Tämä tuki ei ole suoraa, koska Hemánuksen käyttämissä psykologian lähteissä ei ole tutkittu nimenomaan indoktrinaatiota. Teorianmuodostuksessa tilanne ei ole suinkaan poikkeuksellinen. Vetoaminen epäsuoraan empiiriseen ja teoreettiseen tukeen on tieteessä tavanomaista. Hemánuksen tapauksessa epäsuora tuki noudattaa suunnilleen päättelyä, jonka muoto on ”Jos tunnetaan nämä ja nämä psykologiset lainalaisuudet, on mahdollista, että joukkotiedotus indoktrinoi näillä ja näillä tavoin”. Tavoitteena on siten teoria, joka pyrkii yhdistämään erilaisia tietoja yhdenmukaisella tavalla. Keskeiset ”datansa” eli empiiriset faktansa Hemánus on saanut mediatutkimuksesta.

Testatakseen indoktrinaatioteoriaansa yhteiskunta- ja yksilötasoisten väitteiden pätevyyttä journalistisen kulttuurin mesotasolla on Hemánus turvautunut empiiriseen mediatutkimukseen. Kyseessä on sekundaarianalyysi Suomessa, Ruotsissa, Tanskassa ja Norjassa suoritetusta uutis-, viihde- ja mainostutkimuksesta. Sekundaari- tai meta-analyysiksi kutsutaan empiiristen tutkimustulosten uudelleen tulkintaa ja vertailua (ks. esim. Bondafelli ja Meier 1984; Carré 2007). Sekundaarianalyysi on teoreettisen tutkimuksen tavanomainen muoto, vaikka Hemánus (s. 141) erehtyykin sekoittamaan sen empiiriseen analyysiin. Hemánuksen meta-analyysin tarkoituksena on osoittaa, että olemassa oleva sisällönanalyttinen tutkimus tukee hänen indoktrinaatioteoriaansa. Taas-kin tuen voi sanoa olevan korkeintaan epäsuoraa tai tulkinnanvaraista. Tämä johtuu siitä, että Hemánuksen läpikäymät empiiriset tutkimukset eivät ole kohdistuneet suoraan indoktrinaatioon, joten tutkijan on täytynyt arvioida niiden antaman tuen voimakkuus sormituntumalta. Mutta yhdistämällä indoktrinaation psykologisia mekanismeja koskevat teoreettiset tiedot empiirisiin yleistyksiin, jotka koskevat pohjoismaisesta journalistista kulttuuria, Hemánus kykenee antamaan näkemykselleen yhtenäisen muodon. Voidaankin sanoa, että Hemánuksen työn tapaisen teoreettisen synteessin keskeinen metodologinen kysymys koskee lopputuloksena olevan teorian eri osien yhtenäisyyttä, ristiriidattomuutta ja uskottavuutta.

Tutkielmansa lopuksi Hemánus pohtii työnsä metodologisia pulmia. ”Erytisen vaikeasti ratkaistavaksi ongelmaksi” työssään hän näkee ”indoktrinaation mekanismeja koskevan [teoreettisen] tiedon sekä uutisten, viihteen ja mainonnan indoktrinoivaa sisältöä koskevan [empiirisen] tiedon yhteen niveltämisen” (s. 142). Hemánus esittää ratkaisun pulman poistamiseksi. Hän ei kuitenkaan käsittele tutkimustapansa yleistä metodologista luonnetta. Tämä johtuu siitä, ettei hänellä ole täsmällistä käsitettä sille, mitä on tekemässä. On siksi paikallaan esittää tulkinta Hemánuksen menettelystä. Teen sen käyttämällä hyväksi joitakin Marja-Liisa Kakkuri-Knuutilan (1985; 1996) ajatuksia teoreettisen tutkimuksen luonteesta.

Hemánuksen tapainen marxilaisvaikutteinen mediatutkija ei suorita empiiristä vaan teoreettista tutkimusta. Siksi hänen tutkimustyyliään ei ymmärrä mediatutkimuksen tavanomaisten metodiesitysten pohjalta. Niissähän mediatutkimus pelkistetään empiiriseksi tieteeksi, jonka keskeinen ongelma on havaintotiedon keruu ja analyysi (esim. Stokes 2004; Ekström ja Larsson 2010; Pürer 2014 [2003], 530–602). Hemánuksen työn kohdalla ei kuitenkaan ole kyse tästä. Hemánuksen ongelmana ei ole uuden havainto-

tiedon keruu vaan uuden teoreettisen viitekehyksen muodostus, jonka keskiössä on indoktrinaation käsite. Kiinnitän huomiota kahteen Hemánuksen metodikäsitteelle ominaiseen ratkaisuun. Ensimmäinen koskee käsitystä tieteen edistyksestä. Hemánuksen mukaan vaikutustutkimus ei edisty lineaarisesti vaan ”dialektisella” (s. 9) tavalla. Tämä merkitsee sitä, ettei vaikutustutkimuksessa siirrytä yksinkertaisesti yhdestä, jo aikansa eläneeksi osoittautuneesta ongelmatilanteesta toiseen. Sen sijaan vaikutustutkijan on selitettävä, miksi mediavaikutuksesta on eri ongelmatilanteissa esitetty toisistaan poikkeavia näkemyksiä ja miten nämä näkemykset on sovitettavissa yhteen. Toinen Hemánuksen ymmärtämiseksi tarpeellinen metodikysymys koskee käsitteellisten muutosten merkitystä tieteessä. Tiede ei edisty ainoastaan uusia havaintoja kokoamalla, vaan myös tarkastelemalla jo tehtyjä havaintoja uudella tavalla. Se taas on teoreettisen tutkimuksen ydinaluetta. Tämä selittää indoktrinaatio-käsitteen roolia Hemánuksen työssä. Sen avulla Hemánus pyrkii avaamaan mediavaikutusten tutkimukseen uuden perspektiivin, josta käsin aiemmat tutkimustulokset on tulkittava uudelleen. Näin Hemánus toteuttaa teoreettisen tutkimuksen tavoitetta, jona on ”voimakas teoreettisen synteessin vaatimus: teorian tehtävänä ei ole vain havaintojen vaan kaiken aikaisemman tiedon systemointi” (Kakkuri-Knuutila 1985, 88).

Hemánus sai idean tutkimukseensa luettuaan tuoreeltaan ruotsalaisen Göran Palmin pamfletin *Indoktrineringen i Sverige* (1968). Pamflettikirjallisuus eli silloin kukoistuskautta Ruotsissa, Jan Myrdalin (1927–2020) ohella oli Göran Palm (1934–2016) sen näkyvä edustaja. Hänen kirjansa keskeinen väite on, että indoktrinaation avulla luodaan ja vakiinnutetaan uudenlaista ruotsalaisen yhteiskunnan arvoyhteisöä (*värdegemenskap*; emt., 6). Tämän seurauksena raja vanhan alaluokan ja vanhan yläluokan välillä häviää, kun uusi keskiluokka täyttää niiden välillä ammottaneen kuilun. Siten keskiluokkaisuudesta tulee uudenlaisen yhdenmukaisuuden normi. Hemánus on mitä ilmeisimmin ollut viehätynyt tästä johtopäätöksestä, koska se sopii hypoteesiin porvarillisesta hegemoniasta. Palmin pamfletin ajatuksia Hemánus on kuitenkin pitänyt muuten ”todella epätieteellisinä” (s. 7). Siksi on tarvittu aiheesta tieteellinen esitys. Side Palmiin ja pamflettikirjallisuuteen, jota Hemánus itsekin noina aikoina viljeli (1963; 1969; ks. myös 1973), antaa aiheen vielä kahteen Hemánuksen työtä koskevaan luonnehdintaan. Molemmat kytkeytyvät kysymykseen akateemisen ja ei-akateemisen tutkimuksen suhteesta, erityisesti mediatutkimuksen professionaalistumisesta. Tarkoitan sillä akateemisen ja ei-akateemisen mediatutkimuksen välisen rajan vetämistä kahdella tapaa.

Ensimmäistä tapaa luonnehtii Hemánuksen ajatus, jonka mukaan 1960–70-luvulla elettiin mediatutkimuksessa sellaista vaihetta, että alan kehitystä veivät eteenpäin ”esseistit, pamfletistit ja muut ei-akateemiset pohdiskelijat ja poleemikot” (s. 11). Suomessa tarjosi tälle väylän muun muassa *Parnasso*-lehti, joka julkaisi Hemánuksen aiheen kannalta kiintoisia kulttuurikirjoituksia (Rand 1966; Tarkka 1969; ks. myös Hemánus 1967) Indoktrinaation lisäksi syntyi 60-luvulla ei-akateemista tietä myös tajuntateollisuuden käsite, jota käsittelen kirjoitussarjan seuraavassa osassa. Tajuntateollisuudesta alkoi puhua länsisaksalainen kirjailija ja esseisti Hans Magnus Enzensberger, joka halusi sillä korvata Frankfurtin koulukunnan ensimmäisen polven keksimän kulttuuriteollisuuden käsitteen. Tässä yhteydessä on hyvä muistaa, että huomattava osa esimerkiksi Theodor W. Adornon kulttuuriteollisuutta käsittelevistä töistä on kulttuuriesseitä ja radioesitelmiä (esim. Adorno 1998 [1969]), ei ensisijaisesti tiedeyleisölle kohdistettuja kirjoituksia. Samassa sarjassa painiskeli meillä Joan Harmsin, Max Randin ja Keijo Savolaisen television sarjaohjelmien analyysi *Sarjafilmien maailmat* (1970), joka hengeltään

edustaa elokuva- ja kirjallisuussesteistiikkaa. Palmin kirjan tavoin on Harmsin ja kumppaneiden analyysi ollut Hemánuksen inspiraation lähteenä. Hemánuksen työn jälkeisten 50 vuoden kuluessa on mediatutkimus muuttunut siinä määrin, että Pekka Tarkan kannattama ajatus ei-akateemisen ja akateemisen kirjoittelun välisestä vuorovaikutuksesta on nykyään hylätty (Tarkan argumentaatiosta ks. Malmberg 2020a, 194). Tämä tarkoittaa sitä, etteivät akateeminen ja ei-akateeminen mediatutkimus enää pyri valistamaan toinen toistaan. Keskinäisen kommunikaation vaikeutuminen näkyy myös professionaalisen mediatutkimuksen omaksussa ammattikielessä, mihin Hemánuksen työn toinen huomionarvoisa lisäpiirre liittyy.

Hemánuksen toimittajakokemus näkyy siinä, että hän kirjoittaa yleisesti ymmärrettävää kieltä. Tämä ei ollut enää itsestään selvää sen jälkeen, kun *mass communication research* ja amerikkalainen mediasosiologia oli 1940-luvulta eteenpäin uudistanut mediatutkijoiden ammattikieltä. *Joukkotiedotus piilovaikuttajana* -opuksen ilmestymisen aikoihin kiinnitti asiaan huomiota länsisaksalainen Emil Dovifat, Hemánuksen tavoin toimittajataustainen alan tunnettu edustaja. Poleemisessa kirjoituksessaan ”Tieteenalamme kieli” arvostelee Dovifat (1969) sitä, että journalismitutkijat ikään kuin tieteilisyyden vaatimuksesta puhuvat komealta kalskahtavin termein asioista, jotka toimittajille ovat muutenkin itsestään selviä. Tämä taas vaikeuttaa tarpeettomasti tutkimustiedon välittymistä käytäntöön. Hemánukseen syyte hankalasta ilmaisusta ei niinkään päde, hänen ongelmakseen koitui pikemmin ylipoleemisuus.

Joukkotiedotus piilovaikuttajana on yksi Pertti Hemánuksen (1934–2012) kolmesta tärkeimmästä työstä, kaksi muuta ovat väitöskirja *Helsingin sanomalehtien rikosaineisto* (1966) ja yhdessä Ilkka Tervosen kanssa laadittu *Objektiivinen joukkotiedotus* (1980). Hemánus oli Yhteiskunnallisen Korkeakoulun kasvatti ja Eino Suovan oppilas, jonka vuonna 1956 laadittu pro gradu -työ on vielä ohjaajansa lehdistöhistoriallisilla linjoilla (Hemánuksen tuotannon yleisluonnehdintana ks. Malmberg 2013; Suovasta ks. Malmberg 2019). Väitöskirjassaan Hemánus omaksui sitten muiden tavoin *mass communication researchin* opit mutta jätti nekin nopeasti jälkeensä. *Joukkotiedotus piilovaikuttajana* -työssä ei objektiivisuuskysymys näyttele vielä keskeistä osaa, Hemánus jopa välttää ottamasta kantaa siihen (s. 85). 1970-luvun vanhetessa ja 80-luvulle tultaessa tästä kysymyksestä tuli hänelle kuitenkin liki eksistentiaalinen. Samalla kun mediatutkijat alkoivat omaksua yhä relativistisempia ja subjektiivisempia käsityksiä, mitä tuki ihmistieteiden ilmapiirin yleinen niin sanottu postmodernisoituminen, kävi Hemánus päättäväiseen vastahyökkäykseen. Tuloksena oli yhä poleemisempia töitä kuten *Totuuksista utopioihin* (1986), toinen Ilkka Tervosen kanssa laadittu tutkielma. Sitä hedelmällistä suhdetta oman aikansa asettamaan ongelmatilanteeseen, josta *Joukkotiedotus piilovaikuttajan* kielii, hän ei enää saavuttanut.

Joukkotiedotus piilovaikuttajana auttoi Hemánusta saamaan Tampereen yliopiston lehdistö- ja tiedotusopin professorin viran. Asiantuntijoista Åbo Akademin Patrick Bruun (1973, 5) piti sitä ”merkittävänä lisänä joukkotiedotusta koskevaan teoreettiseen keskusteluun”, ja penseämpi Turun yliopiston Jaakko Nousiainenkin (1972, 3) katsoi sen ”epäilemättä vahvista[van] tekijän pätevyyttä joukkoviestinnän tutkijana” (Helsingin yliopiston Erik Allardt ei pitänyt Hemánusta pätevänä). Virassaan Hemánus pysyi sitten vuodesta 1973 eläkkeelle siirtymiseensä saakka vuonna 1997 (henkilötiedoista ks. Kuka kukin on 2003, 201–202). Ennen akateemista uraa hän oli toiminut mainostoimittajana, vapaana tutkijana, Yleisradion ohjelmakoordinaattorina sekä ”uutterana kirjoittajana”

(Nousiainen 1972, 1) ja ”korkeatasoisena kulttuurijournalistina” (Allardt 1972, 5). Tampereelle Hemánus siirtyi Helsingistä, missä hän oli vuodet 1971–1973 hoitanut virkaatekevänä yliopiston tiedotusopin lehtoraattia. Pysyvän leiman otsaansa sai Hemánus Kaarle Nordenstrengin tavoin siitä, että hän vastasi ”punaisen” Tampereen yliopiston toimittajakoulutuksesta 1970–80-luvulla. Vielä vuosikymmeniä myöhemmin allekirjoitti Esko Salminen (2004, 101) Hemánuksesta luonnehdinnan ”marxilaisen rukousmyllyn loputon pyörittäjä”. Tällainen arvostelu sivuuttaa tyystin sen huolellisuuden, jolla Hemánus parhaissa töissään paneutui tieteenalansa kysymyksiin. Ankaraa mutta asiallista kritiikkiä Hemánus sai Kauko Pietilältä, joka kirjoitti *Joukkotiedotus piilovaikuttajana* -kirjasta arvostelun *Politiikka*-lehteen. Pietilän (1973) kirjoitukseen kannattaa pysähtyä hetkeksi, koska se kuuluu siihen kirja-arvostelujen sarjaan, joka tieteelliseltä anniltaan on kohteensa tasalla.³

Edellä käyvän tarkastelun käsittein Pietilä kiinnittää huomiota Hemánuksen indoktrinaatioteorian behavioristiseen ja funktionalistiseen viritykseen. Sitä Pietilä pitää konservatiivis-staattisena, koska Hemánus kysyy, miten yhteiskuntajärjestelmä pysyy entisellään, ei sitä, miten se muuttuu tai miten sitä muutetaan. Mikrotasolla tämä näkyy siinä, että Hemánus korostaa sopeutumista joukkotiedotuksen tarjoamiin ärsykkeisiin (Pietilä katsoo, että adaptaatio ja oppiminen ovat mediatutkimuksen kannalta läheisiä käsitteitä). Makrotasolla taas Hemánus asettaa vastakkain kaksi yhteiskunta- ja talousjärjestelmää sekä niitä vastaavaa mediajärjestelmää, jotka ovat toisiinsa nähden kuin kaksi selvästi erottuvaa blokkia. Vaihtoehdoksi mikrotasolla Pietilä tarjoaa Ahmavaaran (1970) kyberneettistä tietoisuusteoriaa. Siinä yksilön informaationkäsittelyä tarkastellaan induktioteorian avulla aktiivisena tapahtumana, ei pelkkänä sopeutumisena. Makrotasolla Pietilä ei tarjoa yhtä selvää vaihtoehtoa. Ilmeistä kuitenkin on, että hänen mieltään on jokin järjestelmäfunktionalismia dynaamisempi näkemys yhteiskunta- ja mediajärjestelmän suhteesta. Pietilän arvostelun osuvuudesta kertonee se, ettei Hemánus jatkanut työnsä lopussa esittämänsä indoktrinaatiotutkimuksen ohjelmaa. Hemánuksen ratkaisun puolesta puhuu taas se, että indoktrinaation idea elähdyttää edelleen erilaista feminististä ja muuta kriittistä tutkimusta. Hypoteesille siitä, että mediat ujuttavat vastaanottajiinsa vaivihkaa käsityksiä esimerkiksi naiseudesta, kauneuskäsityksistä ja seksuaalisista vähemmistöistä, etsitään jatkuvasti empiiristä tukea, vaikka tutkijat eivät huomaisikaan menettelynsä yhteyttä Hemánuksen indoktrinaatioteoriaan.

Jos suomalaisen mediatutkimuksen 1970-luvun valtavirtaa pitää valistusfilosofian mukaisena, kuten tässä kirjoitussarjassa menetellään, voidaan osoittaa vuosikymmenen kaksi tutkimussuuntaa, joissa Hemánuksen teoreettisen työn jatkoksi empiirisesti testattiin indoktrinaatioteesiä. Toinen on niin sanottu *flow*-tutkimus kohteenaan kansainväliset mediasanomavirrat ja toinen maailmankuvatutkimus kohteenaan sanomavirtojen pohjalla oleva ihmis- ja yhteiskuntakuva. Edellinen tutkimussuunta tarjosi vastauksen vaikutustutkimuksen ensimmäiseen pääkysymykseen ja jälkimmäinen toiseen. Tarjoan molemmista yhden esimerkin.

Tapio Variksen Unescolle laatima *International Inventory of Television Programme Structure and the Flow of TV Programmes between Nations* (1973) on tunnetuin tapaus edellisestä tutkimuslinjasta. Se on kattavan oloinen selvitys television ohjelmarakenteesta eri maissa, käyden läpi kaikki maanosat. Kunkin maan tv-ohjelmiston rakenteen kuvaus nojaa kahteen keskeiseen luokitusperiaatteeseen. Yhtäältä erotetaan tietoa välittävät (*informational*) ja viihteelliset (*entertainment*), toisaalta kotimaiset ja ulkomaiset ohjelmat. Suomen osalta tuloksena on, että televisio on lähettänyt tietopuolista ja

viihdepainotteista ohjelmaa suunnilleen samassa määrin. Sen sijaan esitetyt tv-sarjat ja näytelmäelokuvat on 80–90-prosenttisesti tuotu ulkomailta, pääosin Yhdysvalloista ja Britanniasta (emt., 70–71). Havaittu epätasapaino, jonka seurauksena jotkut tuotantomaat hallitsivat maailman tv-ohjelmakarttaa, antoi tukea laajemmille yleistyksille ja niihin nojaavalle globaalin mediajärjestyksen arvostelulle. Tähän kansainväliseen viestintäpoliittiseen keskusteluun osallistui suomalaisista aktiivisimmin Kaarle Nordenstreng, jota käsittelen sarjan seuraavassa osassa. Variksen työn pohjalta Nordenstreng laati ja toimitti yhdessä Variksen kanssa Unescon sarjaan *Television Traffic – a One-Way Street?* -julkaisun (1974), joka on maailmalla varmaan luetuimpia suomalaisten mediatutkijoiden aikaansaannoksia.

Hannu Märkälän *Joukkotiedotus ja ihmiskuva* (1977) on puhdasverinen jälkimmäisen tutkimuslinjan edustaja. Työn empiirisen analyysin kohteena on neuvostoliittolaisen ja yhdysvaltalaisen joukkoviestinnän välittämä ihmiskuva. Käsitteenä ihmiskuva muisuttua sosiaalista identiteettiä tai luonnetta (saks. *Sozialcharakter*), joka puhututti toisen maailmansodan jälkeen yhteiskuntatieteilijöitä (tunnettuna esimerkkinä Riesman 1950) mutta jota on käytetty myös käynnissä olevan yhteiskunnallisen murroksen kuvaukseen (Reckwitz 2019, 203–238). Ajatuksena on, että kukin yhteiskunta tai kukin yhteiskunnallinen kehitysvaihe suosii tiettyjä yksilöllisiä luonteen- ja persoonallisuuspiirteitä. Näin hallitsevan ja normatiivisen luonteen omaava ihmiskuva vaihtelee yhteiskuntatyyppin tai aikakauden mukaan. Märkälän hypoteesina on, että neuvostoliittolaisen ja yhdysvaltalaisen televisio-ohjelmiston välittämä ihmiskäsitys poikkesivat 1970-luvulla selvästi toisistaan (vastaavasta järjestelmävertailusta ks. Bronnenfelder 1973 [1970]). Koetellakseen hypoteesia Märkälä on kerännyt havaintoja kahden paikkakunnan televisiotarjonnasta ajalta 1.3.–31.5.1975. Toinen paikkakunta on Viron neuvostotasavallan Tallinna ja toinen Ohion osavaltion Columbus.⁴ Tutkimuksen tulos on pääosin hypoteesin mukainen. Porvarillisen ja sosialistisen joukkotiedotuksen tavassa kuvata ihmistä on ”selviä ja johdonmukaisia painotuseroja, nimenomaan laatueroja”: edellinen on yksilösuuntautunutta sekä jälkimmäinen yhteisö- ja yhteiskuntasuuntautunutta (Märkälä 1977, 294). Koska Neuvostoliiton (ja muiden sosialististen maiden) tv-tarjonta on 70-luvulla ollut niukasti edustettuna Suomessa (Varis 1973, 70–72), tulos tukee teoriaa porvarillisen hegemonian indoktrinoivasta vaikutuksesta. Kuten Göran Palm (1968, 190; 1969, 19) toteaa, ”[e]lämme [---] kulttuurissa, jonka perustavan edun mukaista on tehdä meistä kyvyttömiä ymmärtämään, mitä arvoa [---] kollektiivisella elämällä voidaan ajatella olevan”.

Kirjallisuus

- Adorno, Theodor W. 1998 [1969]. ”Freizeit.” Teoksessa Theodor W. Adorno. *Gesammelte Schriften*. Bd. 10.2. *Kulturkritik und Gesellschaft II: Eingriffe, Stichworte, Anhang*, toimittanut Rolf Tiedemann, 645–655. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Ahmavaara, Yrjö. 1969. *Yhteiskuntatieteen kyberneettinen metodologia: positivismin kritiikki*. Helsinki: Tammi.
- Ahmavaara, Yrjö. 1970 [1969]. *Yhteiskuntatieteen kyberneettinen metodologia ja metodologisen positivismin kritiikki*. 2., lisätty painos. Helsinki: Tammi.
- Ahmavaara, Yrjö. 1975 [1969]. *Informaatio: informatiivisen joukkotiedotuksen loogiset perusteet*. Kolmas, uudistettu painos. Helsinki: Weilin+Göös.

- Allardt, Erik. 1972. Asiantuntijalausunto lehdistö- ja tiedotusopin professorin viran hakijoista, päivätty 20.8.1972. Tampereen yliopiston yhteiskuntatieteellisen tiedekunnan kokous 3/1973, 19 §, liite 7. Tampereen yliopiston arkisto.
- Bacon, Francis. 2012 [1620]. *Novum Organum*. Engl. James Spedding, Robert Leslie Ellis, and Douglas Denon Heath. Memphis: Bottom of the Hill.
- Bondafelli, Heinz & Werner Meier. 1984. "Meta-Forschung in der Publizistikwissenschaft: Zur Problematik der Synthese von empirischer Forschung." *Rundfunk und Fernsehen* 32 (4): 537–550.
- Bronnenfelder, Urie. 1973 [1970]. *Kaksi lapsuuden maailmaa: Neuvostoliitto ja Yhdysvallat*. Suom. Irma-Riitta Simonsuuri. Helsinki: Tammi.
- Bruun, Patrick. 1973. Asiantuntijalausunto lehdistö- ja tiedotusopin professorin viran hakijoista, päivätty 14.1.1973. Tampereen yliopiston yhteiskuntatieteellisen tiedekunnan kokous 3/1973, 19 §, liite 8. Tampereen yliopiston arkisto.
- Carré, Dominique. 2007. "Le recueil et l'exploitation des données secondaires dites de 'deuxième main'." Teoksessa *Introduction à la recherche en SIC*, toimittanut Stéphane Olivier, 77–94. Grenoble: Presses universitaires de Grenoble.
- Chomsky, Noam. 1959. *Verbal Behavior* by B. F. Skinner [kirja-arvostelu]. *Language* 35 (1): 26–58.
- Dovifat, Emil. 1969. "Die Sprache unseres Faches." *Publizistik*, 14: 5–8.
- Ekström, Mats ja Larsåke Larsson. 2010. *Metoder i kommunikationsvetenskap*. Lund: Studentlitteratur.
- Harms, Joan, Max Rand ja Keijo Savolainen. 1970. *Sarjafilmiä maailmat: Yleisradion ja Mainos-TV Television sarjafilmiöjelmistö 2.2.1969–17.5.1969*. Helsinki: Otava.
- Hemánus, Pertti. 1963. *Yhteiskunnan keskipiste*. Helsinki: Tammi.
- Hemánus, Pertti. 1967. "'Repo sensuroi Jumalansanaa'." *Parnasso* 8/1967: 439–445.
- Hemánus, Pertti. 1969. *Kirkon salaliitto*. Hämeenlinna: Arvi A. Karisto.
- Hemánus, Pertti. 1972. *Indoktrinaatio joukkotiedotuksessa*. Tampere: Tampereen Yliopisto, tiedotustutkimuksen laitos.
- Hemánus, Pertti. 1973. "Pamflettikirjallisuus." Teoksessa *Kirjallisuus Suomessa*, toimittaneet Antti Eskola ja Katarina Eskola, 168–187. Helsinki: Tammi.
- Hemánus, Pertti. 1975. *Propaganda sanomalehdissä*. Helsinki: Otava.
- Hemánus, Pertti ja Ilkka Tervonen. 1980. *Objektiivisuus joukkotiedotuksessa*. Helsinki: Otava.
- Hemánus, Pertti ja Ilkka Tervonen. 1986. *Totuusista utopioihin: journalismin, muun todellisuuden ja yleisön suhteista*. Helsinki: Otava.
- Hintikka, Jaakko. 2001. Looginen empirismi 58 vuotta myöhemmin. Teoksessa *Jaakko Hintikka: Filosofian köyhyys ja rikkaus: nykyfilosofian kartoitusta*, toimittaneet Janne Hilpakka ja Risto Vilkkö, 40–50. Helsinki: Art House.
- Hovland, Carl I., Arthur A. Lumsdaine ja Fred D. Sheffield. 1949. *Experiments on Mass Communication*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Kakkuri-Knuuttila, Marja-Liisa. 1985. "Teoria yrityksestä ja eri teorianmallit." Teoksessa *Research Approaches on Business Enterprises: Proceedings of the Second Summer Seminar of the Group on the Theory of the Firm, 6–7 June 1985, Espoo, Finland*, toimittaneet Kari Lilja, Keijo Räsänen ja Risto Tainio, 81–100. Helsinki: School of Economics.
- Kakkuri-Knuuttila, Marja-Liisa. 1996. "Aristoteelista tieto-oppia jälkipositivisteille." *Sociologia* 33(3): 179–190.
- Klapper, Joseph. T. 1960. *The Effects of Mass Communication*. New York: Free Press.
- Kuka kukin on. 2003. *Kuka kukin on: henkilötietoja nykypolven suomalaisista 2003*. Helsinki: Otava.
- Lazarsfeld, Paul Felix. 1941. "Remarks on Administrative and Critical Communications Research." *Studies in Philosophy and Social Science* 9 (1): 2–16.

- Lazarsfeld, Paul F., Bernard Berelson ja Hazel Gaudet. 1944. *The People's Choice: How the Voter Makes Up His Mind in a Presidential Campaign*. New York: Duell, Sloan and Pearce.
- Lippmann, Walter. 1922. *Public Opinion*. New York: Harcourt, Brace & Co.
- Malmberg, Tarmo. 2013. "Pertti Hemánus ja suomalaisen tiedostusopin käänneet 1950-luvulta 1990-luvulle." *Media & viestintä* 36 (3–4): 97–108. <https://journal.fi/mediaviestinta/article/view/62268>.
- Malmberg, Tarmo. 2014. "Teoreettinen tutkimus joukkoviestintä- ja mediatieteen intellektuaalisena tyylinä." *Media & viestintä* 37 (2): 57–80. <https://journal.fi/mediaviestinta/article/view/62853>.
- Malmberg, Tarmo. 2019. "Sanomalehtiopillista mediahistoriaa." *Media & viestintä* 42 (3): 213–217. <https://doi.org/10.23983/mv.85782>.
- Malmberg, Tarmo. 2020a. "Kirjasodat ja julkisuuden rakennemuutos Suomessa." *Media & viestintä* 43:2, 188–196. <https://journal.fi/mediaviestinta/article/view/95676>.
- Malmberg, Tarmo. 2020b. "Mediavalistuksen vuosikymmenen lähtölaukaus." *Media & viestintä* 43 (4): 403–414. <https://journal.fi/mediaviestinta/article/view/100623>.
- Malmberg, Tarmo. 2021. "Mediavalistuksen esteet 1: hegemonia." *Media & viestintä* 44 (1): 192–204. <https://journal.fi/mediaviestinta/article/view/107307>.
- Marx, Karl. 1970 [1859]. *Kansantaloustieteen arvostelua*. Suom. Antero Tiusanen. Helsinki: Kansankulttuuri.
- Morin, Edgar. 1953. "Recherches sur le public cinématographique." *Revue internationale de filmologie* 12: 3–19.
- Märkälä, Hannu. 1977. *Joukkotiedotus ja ihmiskuva: tutkimus Neuvostoliiton ja Yhdysvaltain joukkotiedotuksen välittämästä ihmiskuvasta*. Helsinki: Helsingin yliopisto, sosiaalipoliittikan laitos.
- Nordenstreng, Kaarle ja Tapio Varis. 1974. *Television Traffic – a One-Way Street? A Survey and Analysis of the International Flow of Television Programme Material*. Paris: Unesco, 1974.
- Nordenstreng, Kaarle. 1975. *Tiedotusoppi: johdatus yhteiskunnallisten viestintäprosessien tutkimukseen*. Helsinki: Otava.
- Nousiainen, Jaakko. 1972. Asiantuntijalausunto lehdistö- ja tiedotusopin professorin viran hakijoista, päivätty 10.10.1972. Tampereen yliopiston yhteiskuntatieteellisen tiedekunnan kokous 3/1973, 19 §, liite 9. Tampereen yliopiston arkisto.
- Palm, Göran. 1968. *Indoktrineringen i Sverige*. Stockholm: PAN/Nordstedt.
- Palm, Göran. 1969. "Kaksi Tuhkimoa ja tohtori Živago." Suom. Risto Hannula. *Filmihullu* 4–5/1969, 17–19.
- Parsons, Talcott. 1951. *The Social System*. Glencoe: Free Press.
- Pietilä, Kauko. 1973. "Pertti Hemánus, Joukkotiedotus piilovaikuttajana [kirja-arvostelu]." *Poliittikka*, 15 (4): 370–372.
- Pietilä, Veikko. 1972. *Lehdistökirjoittelu ja mielipiteenmuodostus: tutkimus lehdistökirjoittelun vaikutuksista yleisön käsityksiin Yleisradion ohjelmapolitiikan oikeisto- tai vasemmistosuuntautuneisuudesta 1960-luvun loppuvuosina*. Tampere: Tampereen Yliopiston Tutkimuslaitos.
- Pietilä, Veikko. 1977. "On the Effects of Mass Media: Some Conceptual Viewpoints." Teoksessa *Current Theories in Scandinavian Mass Communication Research*, toimittaneet Mie Berg, Pertti Hemánus, Jan Ekecrantz, Frands Mortensen ja Preben Sebstrup, 117–146. *Current Theories in Scandinavian Mass Communication Research*. Grenaa: GMT.
- Pürer, Heinz. 2014 [2003]. *Publizistik- und Kommunikationswissenschaft*. 2., korjattu ja laajennettu painos. Konstanz: UVK.
- Rand, Max. 1966. "Vaarallisten myyttien maailma." *Parnasso* 2/1966: 93–96.
- Reckwitz, Andreas. 2019. *Das Ende der Illusionen: Politik, Ökonomie und Kultur in der Spätmoderne*. Berlin: Suhrkamp.

- Richardson, Alan ja Thomas Uebel, toim. 2007. *The Cambridge Companion to Logical Empiricism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Riesman, David (in collaboration with Reuel Denney and Nathan Glazer). 1950. *The Lonely Crowd: A Study of the Changing American Character*. New Haven: Yale University Press.
- Routila, Lauri Olavi. 1986. *Miten teen tiedettä taiteesta: johdatusta taiteentutkimuksen ja taiteen teoriaan*. Keuruu: Clarion.
- Salminen, Esko. 2004. *Viestinnällä vallankumoukseen: "demokraattisen toimittajakoulutuksen" aika 1960-luvulta 1980-luvulle*. Helsinki: Edita.
- Stokes, Jane. 2003. *How to Do Media and Cultural Studies*. London: Sage.
- Tarkka, Auli. 1969. "Amerikanpaketti." *Parnasso* 8/1969: 467–475.
- Varis, Tapio. 1973. *International Inventory of Television Programme Structure and the Flow of TV Programmes between Nations*. Tampere: Research Institute and Institute of Journalism and Mass Communication, University of Tampere.

Viitteet

¹ Lippmannin nimi tässä yhteydessä ei ole mielivaltainen. Kaarle Nordenstreng (1975, 33) siteeraa hänen kirjaansa pitkään. Baconia en ole havainnut mainittavan.

² Dallas Smythea seuraten luonnehtivat Kaarle Nordenstreng ja Tapio Varis (1974, 55–56) tällaista menettelyä lähestymistavaksi, joka nojaa kokonaisvaltaisen järjestelmän oletukseen (*total system approach*). Termi kuvaa hyvin tämän marxismin vaihtoehdon yhteyttä Hegelin hengenfilosofiaan.

³ Tunnettu käänteentekevä kirja-arvostelu kielitieteessä on Noam Chomskyn (1959) Skinnerin behavioristiseen kielikäsitykseen kohdistama kritiikki, johon myös Ahmavaara (1975 [1969], 147) viittaa.

⁴ Märkälä on käyttänyt tutkimusapulaisia aineistonsa kokoamiseen. Tallinnan television lähetykset ovat näkyneet Helsingissä, mistä käsin ohjelmien sisällön erittely on suoritettu.